

До Спеціалізованої вченої ради ДФ 41.086.044 Національного університету «Одеська юридична академія» з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Корнієнка Володимира Олександровича на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», утвореної відповідно до Наказу МОН № 859 від 27 липня 2021 року «Про утворення спеціалізованих вчених рад для присудження ступеня доктора філософії, внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти та науки України»

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Батанова Олександра Васильовича на дисертацію Корнієнка Володимира Олександровича на тему «Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні», представлену на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертаційне дослідження В. О. Корнієнка присвячене вельми актуальній як з точки зору конституційно-правової науки та теорії конституціоналістики, так і практики конституційного будівництва та демократичної модернізації української моделі місцевих виборів проблемі застосування у процесі їх організації та проведення європейських виборчих стандартів.

Прийняття Конституції України не тільки засвідчило правове оформлення нових політичних, економічних і духовних реалій держави і суспільства, за яким Український народ і українська держава живуть понад двадцять п'ять років, та обумовило приєднання України до загальновизнаних цінностей конституційного рівня, фундаментальне та системоутворююче значення серед яких займають

демократичні вибори та європейські виборчі стандарти, а і поставило на порядок денний необхідність комплексного процесуального забезпечення конституційно-правових відносин як у сфері організації, так і, особливо, проведення виборів в цілому та місцевих виборів зокрема. Саме відповідність електоральних процедур у територіальних громадах в цілому та муніципальних виборів зокрема відповідним міжнародним стандартам та принципам є важливим критерієм демократичності місцевого самоврядування та дієздатності територіальних громад.

На значення відповідних міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування та місцевих виборів у процесах формування європейського муніципального права та нормативного регулювання організації місцевих виборів та функціонування місцевого самоврядування в окремих зарубіжних країнах з позиції їх генезису, системи, функцій тощо вже неодноразово звертали увагу провідні вітчизняні вчені-конституціоналісти та експерти-практики з питань виборів та електоральних процедур.

У практиці конституційного будівництва найбільш важливим є не тільки загальне визнання, рецепція, ратифікація, імплементація та законодавче закріплення принципів та стандартів місцевих виборів, але й реальний та ефективний режим їх дотримання та захисту. Саме для того, щоб права територіальних громад не залишалися декларативними, необхідний конкретний внутрішньодержавний механізм здійснення міжнародних стандартів місцевого самоврядування в цілому та місцевих виборів зокрема. Формування такого механізму, налагодження його елементів залишається однією з найбільш актуальних проблем удосконалення національного законодавства.

Міжнародні виборчі стандарти відіграють значну роль у процесах становлення демократії в цілому та місцевого самоврядування зокрема. Такими стандартами є міжнародно-правові норми, що регламентують основні принципи, форми і методи здійснення організації та проведення муніципальних виборчих кампаній, прийняті державами світу в рамках міжнародних міждержавних організацій. Особливостями міжнародних стандартів у цій сфері є те, що вони

регламентують спільно вироблені державами концептуальні підходи і міжнародно-легальні принципи становлення, формування і функціонування інституту місцевих виборів на території конкретних держав.

Закріплення таких положень на універсальному та регіональному рівні за допомогою рамкових норм міжнародного права, свідчить про важливість місцевих виборів та в цілому інституту місцевого самоврядування не тільки у міжнародному аспекті, що характеризується актуалізацією і глобалізацією предметів конституційно-правового регулювання у сфері децентралізації та самоврядування територіальних громад, але й в національному (внутрішньодержавному) вимірі, їх роллю у процесах формування національного муніципального законодавства, реалізації політичних прав людини у сфері місцевого самоврядування, становлення муніципальної влади та ефективної моделі місцевого самоврядування в Україні.

Слід мати на увазі й те, що в результаті прийняття Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» істотно зросли можливості впливу міжнародного права на вітчизняні галузі права й тим самим на їх інтернаціоналізацію – шляхом створення відповідного процесуального механізму, зокрема шляхом широкої імплементації норм міжнародного права, у тому числі міжнародних стандартів, у вітчизняне законодавство. Цей процес позитивно вплинув на формування багатьох галузей та підгалузей вітчизняного права, зокрема, і муніципального та виборчого права.

Отже проблема формування і використання міжнародних стандартів в цілому та міжнародних виборчих стандартів, зокрема, загострює проблему співвідношення національного та міжнародного права. Збільшення значимості взаємодії міжнародного та внутрідержавного права у сучасному світі проявляється у збільшенні числа міжнародних договорів та національно-правових актів, присвячених аналогічним або близьким предметам регулювання, в посиленні ролі і значення уніфікованого регулювання. За допомогою цього держави прагнуть співвідносити своє внутрішнє право і законодавство з міжнародно-правовими стандартами.

У цьому контексті міжнародні виборчі стандарти носять системний характер, утворюючи своєрідний системний соціальний і нормативно-правовий комплекс; визначають ступінь гуманізму, демократичності й правового розвитку сучасної держави і суспільства; є складною в соціальному, політичному, правовому і гуманітарному аспектах системою публічно-соціальних і публічно-правових відносин; характеризуються структуроутворюючими властивостями в процесі легітимації, легалізації, реалізації і функціонування. Вказані відносини формують підґрунтя для періодичного та систематичного оновлення владних інститутів, що здійснюється шляхом виборів тощо.

Будучи одним із найважливіших інститутів конституційного права, вибори до органів місцевого самоврядування виступають як найважливіше і сутнісне політичне і правове дійство. Саме вони формують домінуючу глобальну тенденцію, в якій об'єктивно відбивається пошук міжнародним співтовариством і державами-членами цього співтовариства дієвих критеріїв статутарного існування і функціональної діяльності правової демократичної державності. Саме вони спрямовані на зміцнення соціально-політичних, юридичних і міжнародно-правових концептів, принципів і рішень, що приймаються в рамках такої державності, розширення соціальної і гуманітарної бази представницької демократії, забезпечення реальної і свідомої політичної участі жителів – членів територіальних громад в цьому процесі на основі масової громадянської залученості та реалізацію зобов'язань держав, узятих ними на міжнародній арені.

На жаль, вітчизняна конституційно-правова наука досі не виробила чіткої позиції щодо багатьох проблем сутності, змісту та розвитку інституту місцевих виборів, у першу чергу, їх конституційно-правового забезпечення з точки зору відповідних міжнародних виборчих стандартів: наука дуже часто реагує на події, які відбуваються у конституційному житті та відповідні дії влади постфактум, пояснюючи їх шляхом «підгонки» до відповідної ситуації тих чи інших теоретичних моделей.

У роботі В. О. Корнієнка фактично вперше в Україні на дисертаційному рівні проведене комплексне конституційно-правове дослідження європейської

виборчої спадщини, її системи та джерел, визначення європейських виборчих стандартів реалізації активного та пасивного виборчого права у місцевому самоврядуванні та проблемні аспекти їх дотримання в Україні, належної муніципальної виборчої практики забезпечення суб'єктивного виборчого права в умовах особливих правових режимів. Дана проблематика не отримала достатньої розробленості у юридичній літературі й розглядалася, переважно, фрагментарно у рамках загальних проблем виборчого права, історії становлення та розвитку інституту місцевих виборів тощо.

Попри підвищений останніми роками інтерес до проблематики європейських виборчих стандартів у правовій доктрині України, сучасний стан її наукової розробки характеризується фрагментарністю, певною концептуальною невпорядкованістю та не завжди ґрунтується на єдиній теоретичній і методологічній базі. Найбільш рельєфно це проявляється у контексті аналізу процесів організації та проведення в Україні місцевих виборів. Це свідчить про відсутність у вітчизняній юриспруденції комплексного узгодженого бачення європейських стандартів та принципів організації та проведення місцевих виборів, їх системи та науково обґрунтованих перспектив запровадження відповідних моделей у муніципальній електоральній практиці в Україні.

У зв'язку з цим можна зробити висновок про обґрунтованість та безумовну актуальність теми дисертаційного дослідження, обраної В. О. Корнієнком.

Дисертаційне дослідження В. О. Корнієнка проведене у рамках тієї проблематики, яку розробляє кафедра конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» відповідно до плану наукових досліджень «Конституційна реформа та модернізація в умовах інтеграційного розвитку України» (на 2016–2020 рр.), що є складовою теми: «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

В рамках вдало поставлених задач, В. О. Корнієнком сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Так, об'єктом дисертаційного дослідження автор, цілком слушно, визначає правові відносини, що виникають у сфері застосування

європейських виборчих стандартів у національному виборчому законодавстві України з місцевих виборів та виборчій практиці.

Предмет дисертаційного дослідження складають європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні.

Такий комплексний підхід надав В. О. Корнієнку можливість встановити завдання дослідження та реалізувати їх згідно з планом дисертаційної роботи, дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для конституційно-правової науки і практики сучасного державотворення і правотворення, організації та проведення місцевих виборів в Україні.

Вдалим компонентом дисертаційної роботи В. О. Корнієнка слід вважати і запропоновану автором методологію дослідження проблем, пов'язаних із здійсненням наукового аналізу теоретичних, міжнародно-правових та конституційно-правових засад організації та проведення місцевих виборів. Використані в процесі проведення дослідження методи наукового пізнання надали автору можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для конституційно-правової науки і практики.

Так, загальнофілософською світоглядною основою дисертаційного дослідження В. О. Корнієнка є діалектика, яка надала автору можливість розглянути європейську виборчу спадщину та виборче законодавство в динаміці. Також у дисертаційному дослідженні вдало та доволі плідно застосовано методи юридичної лінгвістики, правничої герменевтики та логіко-семантичного аналізу, що дало можливість дослідити проблеми визначення та охарактеризувати співвідношення основних понять та категорій європейської виборчої спадщини. Формально-юридичний метод сприяв дослідженню законодавства про місцеві вибори; логічний метод (його основні прийоми: аналіз, синтез, індукція, дедукція) застосовано при з'ясуванні підстав класифікації міжнародних виборчих стандартів та сутнісних характеристик джерел європейської виборчої спадщини; історико-юридичний метод використано для аналізу становлення та розвитку

європейських виборчих стандартів; аксіологічний метод застосовано при дослідженні європейських цінностей, покладений в основу європейської виборчої спадщини; антропологічний метод використано при характеристиці людського виміру виборчого права у контексті його застосування в умовах особливих виборчих режимів тощо.

Про системність представленого дослідження свідчить структура дисертації, яка характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми. Зокрема, як свідчить зміст роботи, в ході наукового пошуку, відповідно до законів формальної та діалектичної логіки, у першому розділі було абсолютно закономірно розкрито науково-теоретичні засади європейської спадщини організації та проведення місцевих виборів, у тому числі в аспекті понятійно-категоріального аналізу принципів виборчого права, виборчих стандартів та належної виборчої практики, а також розкриття сутнісних та змістових аспектів системи та джерел феномену європейської виборчої спадщини.

Другий розділ «Право обирати та бути обраним на місцевих виборах: реалізація європейських виборчих стандартів у виборчому законодавстві України» абсолютно закономірно та логічно присвячується дослідженню проблем реалізації активного та пасивного виборчого права на місцевих виборах в Україні у світлі європейських виборчих стандартів та контексті удосконалення профільного конституційно-правового регулювання в Україні.

Третій розділ «Місцеві вибори в умовах особливих правових режимів» присвячено проблематиці організації та проведення місцевих виборів в Україні та європейських державах в умовах воєнного стану та правового режиму тимчасово окупованої території, а також в умовах пандемії COVID-19.

У Висновках за результатами проведеного дослідження викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які дійсно відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Серед положень дисертації, які заслуговують на особливу увагу та можуть оцінюватись як її безумовний позитив, є позиції щодо:

- авторського розуміння таких базових категорій сучасного конституційного права як «принципи виборчого права», «міжнародні зобов'язання у сфері виборів»; «європейські виборчі стандарти», «належна виборча практика»;
- визначення поняття «європейські виборчі стандарти» та «належна виборча практика»;
- розкриття системи та джерел європейської виборчої спадщини;
- дослідження проблем щодо відповідності національного виборчого законодавства про місцеві вибори в частині реалізації активного виборчого права європейським виборчим стандартам;
- формулювання базових висновків та внесення рекомендацій щодо удосконалення виборчого законодавства України в частині реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах у світі європейських виборчих стандартів;
- розкриття проблеми призначення, організації та проведення місцевих виборів в Україні в умовах воєнного стану та правового режиму тимчасово окупованих територій;
- аналізу особливостей європейської та вітчизняної виборчої практики з організації та проведення місцевих виборів у період пандемії тощо.

Особливої уваги заслуговує сформульоване автором визначення поняття принципів виборчого права як самостійного джерела права у сфері прав людини (стор. 25 дисертації). Автором справедливо зазначається, що немає підстав зводити їх до інших категорій, фактично нівелюючи тим самим їх значення. Їх ключовою відмінністю, вважає дисертант, є стабільність, фундаментальність та не змінюваність, що не залежить від інтерпретації та соціально-історичного політичного контексту, рівня розвитку суспільства на відміну від, наприклад, стандартів, які мають певний рівень динамічності. Принципи виборчого права є системою базових положень, спільних для правового регулювання усіх форм виборчого процесу.

Автором доволі успішно та плідно обґрунтовується позиція щодо сутності та змісту поняття «європейські виборчі стандарти» (стор. 37–38 дисертації). На думку автора, європейські виборчі стандарти – це норми інтерпретаційного характеру, що наповнюють принципи виборчого права загальноновизнаним розумінням їх змісту, визначають мінімально допустимий рівень їх дотримання. Вони є результатом систематизації та узагальнення накопиченого європейськими державами, міжнародними організаціями досвіду у сфері виборів, що відображений в рекомендаційних міжнародних актах. Європейські виборчі стандарти – це уніфіковані критерії оцінки відповідності національного виборчого законодавства та виборчої практики, що спрямовані на дотримання державами мінімально необхідного ступеня упорядкування в сфері виборів до органів публічної влади.

Оригінальним є запропоноване автором визначення поняття «належна виборча практика» (стор. 38–43 дисертації). Порівняльний аналіз доктринальних джерел та міжнародних актів дозволив дисертанту зробити у цілому вірний висновок, що належна виборча практика у виборчих справах передбачає відповідність загальним принципам виборчого права, міжнародним зобов'язанням і європейським виборчим стандартам, які до того ж знаходять відображення в широкому розмаїтті національного досвіду у сфері проведення виборів. Виборча практика – напрацьовується національною владою та політичними акторами, вона також бере до уваги національну соціально-політичну ситуацію та політико-правові традиції, оскільки підхід, який працює в одній країні, не обов'язково спрацює в іншій.

Значний науковий та практичний потенціал має здійснене автором дослідження проблем визначення поняття «європейська виборча спадщина», що розуміється як складова, більш широкого поняття «європейська конституційна спадщина», заснованого на європейських (транснаціональних) цінностях та принципах виборчого права, містить у собі міжнародні виборчі стандарти та належну виборчу практику (стор. 44 дисертації).

Автором справедливо відмічається, що європейська виборча спадщина є тим узагальнюючим поняттям, яке будучи заснованим на загальних принципах виборчого права та міжнародних зобов'язаннях, містить у собі міжнародні виборчі стандарти та належну виборчу практику, зберігаючи при цьому їх понятійну відособленість, підкреслюючи теоретико-методологічне та практичне значення кожного з них (стор. 45 дисертації).

У контексті дослідження автор не лише доводить, що європейські виборчі стандарти вбирають в себе зміст міжнародних, доповнюючи та розвиваючи їх (стор. 46 дисертації) та систематизує джерела європейської виборчої спадщини й аналізує їх зміст (стор. 47–68 дисертації), а й робить висновок, що джерела європейської виборчої спадщини, попри різну правову природу (обов'язкова юридична сила або рекомендаційний характер), різний статус органів, що прийняв чи затвердив зазначені акти, рішення та документи, стандарти різного рівня пов'язані між собою. Доводиться, що необхідно системно враховувати усі джерела відповідних стандартів при розробці національного виборчого законодавства, правозастосовної діяльності та судовому вирішенні виборчих спорів (стор. 68–69 дисертації).

У концептуальному плані, насамперед, з точки зору розвитку муніципального права та формування муніципального статусу людини, важливим є питання щодо реалізації активного виборчого права у місцевому самоврядуванні в залежності від громадянства людини. У цьому контексті заслуговує на увагу та підтримку зроблений В. О. Корнієнком ґрунтовний аналіз відповідних європейських стандартів та зарубіжної практики у цій сфері (стор. 78–90 дисертації).

У роботі наявні й інші оригінальні та новаторські за змістом висновки та пропозиції, що свідчить про вдалість постановки мети та завдань, аргументованість висновків, логічну послідовність дисертаційного дослідження В. О. Корнієнка, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставив перед собою дисертант.

Структура роботи відповідає цілям і завданням дослідження, що дозволило послідовно розкрити авторську концепцію європейських муніципальних виборчих стандартів, представлену у форматі компаративного дослідження.

Результатам дисертаційного дослідження В. О. Корнієнка притаманний належний рівень наукової новизни, при цьому положення з різним ступенем наукової новизни містяться в усіх розділах та структурних компонентах дисертації.

Позитивною стороною представленої В. О. Корнієнком роботи є намагання автора сформулювати оригінальні та новаторські дефінітивні конструкції у досліджуваній сфері, враховуючи, що на сучасному рівні розвитку юридичної науки упорядкування, розвиток та вдосконалення її понятійного апарату – одне з актуальних завдань, що обов'язково потребує вирішення. Розвиток і вдосконалення правових понять означає їх збагачення, уточнення і конкретизацію, заміну старих понять новими, оскільки перші не можуть умістити і охопити істотні властивості реальних відносин правової дійсності, що постійно змінюються.

Отримані В. О. Корнієнком під час написання дисертаційної роботи висновки є обґрунтованими, сформульовані положення базуються на значному емпіричному матеріалі. Опрацьована значна кількість наукових праць з обраної теми, а також великий масив нормативно-правових джерел, що забезпечило високий науковий рівень даного дисертаційного дослідження.

Практичне значення одержаних В. О. Корнієнком результатів визначається їх спрямованістю на розв'язання актуальних проблем організації та проведення місцевих виборів в Україні у світлі європейських виборчих стандартів. Зокрема, вони можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження європейської виборчої спадщини та європейських виборчих стандартів у контексті конституційно-правового регулювання організації та

проведення місцевих виборів; правотворчому процесі – для удосконалення положень Виборчого кодексу України та конституційно-правових актів про особливий правові режими, в частині регулювання призначення, організації та проведення місцевих виборів; правозастосовній діяльності – для удосконалення виборчого процесу з місцевих виборів та судової практики розгляду виборчих спорів з метою ефективного захисту виборчих прав громадян України; навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право», «Муніципальне право», спецкурсу «Виборча інженерія», а також для підготовки монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, практикумів із зазначених дисциплін тощо.

Водночас, як і будь-яке інше дисертаційне дослідження, робота В. О. Корнієнка містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань, зокрема:

1. Визначаючи важливість питання щодо реалізації активного виборчого права у місцевому самоврядуванні в залежності від громадянства людини та позитивно оцінюючи зроблений В. О. Корнієнком ґрунтовний аналіз відповідних європейських стандартів та зарубіжної практики у цій сфері (стор. 78–90 дисертації), вважаємо, що автору варто було б більш чітко висловити свою позицію щодо перспектив та наслідків рецепції відповідних європейських стандартів та практичного досвіду європейських держав в Україні.

2. Доцільно було більше уваги приділити теоретичним та прикладним проблемам реалізації активного та пасивного виборчого права особами з інвалідністю, а також особами, які належать до спільноти ЛГБТКІ+. Адже щодо муніципальних виборчих прав цих категорій жителів – членів територіальних громад є відповідні європейські муніципальні стандарти. Практика виборчих кампаній як в Україні, так і багатьох європейських держав, свідчить про низку проблем, пов'язаних з реалізацією та захистом муніципальних прав відповідних осіб. У дисертації на жаль ця проблематика залишилася поза увагою системного дослідження.

3. Позитивно оцінюючи здійснений у дисертації аналіз місцевих виборів в Україні в умовах воєнного стану та правового режиму тимчасово окупованої території (стор. 113–130 дисертації), вважаємо за доцільне звернути увагу автора на проблематику реалізації виборчих прав у сфері місцевого самоврядування з точки зору сепаратизму та колабораціонізму, можливостей у силу цього обмеження відповідних політичних прав громадян, наслідків та ризиків цього тощо. Адже в сучасних умовах тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та збройної інтервенції Російської Федерації, а також перспективи деокупації відповідних територій, відповідне питання набуватиме особливої актуальності. У цьому аспекті вкрай важливим є адекватне розуміння відповідних європейських виборчих стандартів та вивчення конституційної практики зарубіжних держав.

4. У дисертації подекуди використовується термінологія, яка не є властивою чинному законодавству. Зокрема йдеться про назви суб'єктів місцевого самоврядування – учасників виборчого процесу у місцевому самоврядуванні. Так, автор використовує терміни «голови місцевих рад», «міський голова Одеської міської ради» (стор. 104 дисертації), тоді як Конституцією України та законодавством про місцеве самоврядування передбачені посади сільського, селищного, міського голови.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними та рекомендаційними і в цілому не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження В. О. Корнієнка.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень автора.

Опубліковані В. О. Корнієнком наукові праці повністю репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні.

Аналіз змісту дисертації дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіат).

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація на тему «Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні» відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць відповідного характеру та положенням Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 та Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 року № 608), а автор дисертації – Корнієнко Володимир Олександрович за результатами і на підставі захисту у встановленому порядку заслуговує на присудження йому освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та
місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

12 серпня 2021 року

О. В. Батанов